

Den danske hær i sommeren 1870

AF

HELGE KLINT

UDBRUDET af den fransk-tyske krig i juli 1870 skabte et par ret hektiske uger for den danske regering. Krigsudbruddet rejste også ganske kraftige dønninger i store dele af den danske befolkning, der nærrede et lønligt håb om revanche for udfaldet af krigen 1864.

I de almene historiske fremstillinger behandles disse højsommeruger i 1870 som oftest ret kortfattet – og mindre end det m.h.t. hærens forhold. Men der findes specialværker, hvor hele situationen dengang får en mere indgående behandling; dette gælder især Aage Friis' afhandling »Danmark ved krigsudbruddet juli-august 1870«, Københavns Universitets festskrift i anledning af kong Christian X og dronning Alexandrines sølvbryllup d. 26. april 1923. Her omtales også de militære forhold fyldigere end noget andet sted. I forordet takker forfatteren da også afskediget generalløjtnant, dr. phil. h.c. A. Tuxen, der trods sin høje alder (han var da 70 år) stadig ledede Generalstabens krigshistoriske Arbejder, for bistand ved undersøgelse af de militære passager.¹

Aage Friis slutter sin fremstilling af den danske regerings politik således: »Det var en Lykke, at under den store Krise, hvor Fejlgreb let kunne have bragt os i store Vanskeligheder, maaske have hidført Statens Undergang eller i hvert Fald skabt et halvt Aarhundredes haarde Livsvilkaar for vort Folk, laa den afgørende Indflydelse hos disse to Mænd, den højtannede, skolede Embedsmand og den nøgternt beslutsomme Godsejer.² De forenede i sjælden Grad Viden og Overblik, Besindighed, Fasthed og Smidighed, de Egenskaber, der gjorde det muligt at tillempe

¹ Aage Friis bragte i sit store 3-binds værk *Den danske regering og Nordslesvigs genforening med Danmark, 1948*, en noget mere udførlig omtale af de hektiske 1870-dage end på festskriftets 200 sider; men de militære passager er så godt som ordret de samme. Henvisningerne i det følgende er til festskriftet (citeres som »Aage Friis«).

² Udenrigsministeriets direktør Peter Vedel og den tidligere konseilspræsident, lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs.

og gennemføre den rette Opfattelse af Maal og Midler for Danmarks Udenrigspolitik, for hvilken Kong Christian IX i Juli-August 1870, umiddelbart og ubetinget var Talsmand«.

Selv når man læser Aage Friis med visse militære forudsætninger, er det temmelig vanskeligt at overskue omfanget af det mere eller mindre unormale i den militære aktivitet sommeren 1870.

Selv en så dreven og omhyggelig historiker som Viggo Sjøqvist må lide den tort, at Povl Bagge i sin anmeldelse af Sjøqvists doktordisputats³ fastslår dels, at fremstillingen af forhandlingerne om visse militære foranstaltninger er misvisende – det drejer sig om såvel tidsfølge som enhedernes størrelse og karakter – dels at vigtige militære forhold er ladet uomtalt.

Hertil kommer, at der i en række historiske fremstillinger gives den karakteristik af hæren, at den efter hærordningen 1867 var et ekspeditionskorps, særlig egnet til indsættelse uden for landets grænser.⁴ Det er da hensigten med denne redegørelse dels at skaffe en bredere baggrund for bedømmelsen af de militære foreteelser den sommer, dels at belyse egnetheden af den hær Danmark havde i 1870 som ekspeditionskorps nærmere. Først vil denne hærs forudsætninger blive taget op til et nøjere eftersyn.

Forsvarskommissionen af 1866

FÅ MÅNEDER efter at Christian VIII havde fulgt Frederik VI på tronen, nedsatte han en militærkommission.⁵ Denne skulle med frist på 3 måneder fremsætte forslag til en ny hærordning, der ikke måtte medføre en årlig udgift på mere end $2\frac{1}{4}$ mill. rdl. I Frederik VI's sidste år havde udgiften ligget omkring $2\frac{3}{4}$ million.

Selv om kommissionen afholdt sit første møde allerede d. 1. april, fik den først afsluttet sit meget grundige arbejde i marts 1842. Organisationsplanen indskrænkede liniehæren til 21 (32)⁶ infanteribataljoner, 4 (5) jægerkorps, 28 (38) eskadroner og 18 (18) batterier. Men alligevel turde man ikke anslå hærbudgettet til mindre end 3 millioner.

Den kongelige resolution forelå allerede d. 28. april s.å., og den fastsatte en liniehær for hele monarkiet på 18 infanteribataljoner, 5 jægerkorps, 27 eskadroner og 14 batterier – alligevel skulle udgiften de næste

³ Historisk Tidsskrift 12. r. I, s. 119f. vedr. V. Sjøqvist: Peter Vedel, Udenrigsministeriets direktør. II. 1865–1911, 1962.

⁴ Jvf. nedenfor s. 114.

⁵ Kgl. reskript af 5/3 1840.

⁶ Tallene i parentes er 1816-ordningens.

år vise sig at overstige 3 mill. rdl. Med 42-ordningen som grundlag kom den danske hær til at udkæmpe to krige. I Treårskrigen lykkedes det, bl.a. på grund af de holstenske regimenters frafald, først i det sidste krigsår nogenlunde at udfylde 42-ordningens rammer; med reserverne skulle krigsstyrken ligge på godt 60.000 mand, men i 1850 nåede man kun op på godt 40.000.⁷ Efter flere forgæves forsøg på i 50'erne at få en ny hærordning, måtte 42-ordningen i huj og hast efteråret 1863 søges moderniseret og omlægges, således at landets værnkraft udnyttedes bedre ved den såkaldte dublering af bataljonerne. Krigsstyrken blev dog aldrig på mere end små 50.000 mand.⁸

Efter Dybbøls fald 18. april 1864 begyndte regeringen hurtigt at reducere hærens styrke, og straks efter våbenstilstandens ikrafttræden d. 20. juli tog udtyndingen af styrkerne yderligere fart. Men også reelle nedlæggelser af afdelinger satte ret snart ind, hvad følgende eksempler fra kundgørelse for hæren⁹ viser: 23/10 reduceres ingeniørtropperne fra 5 kompagnier og 2 ingeniørparker til 3 kompagnier; 29/10 reduceres artilleriets fæstningskompagnier fra 6 til 3, og feltbatterierne fra 13 til 8; 1/11 reduceres rytterregimenternes eskadroner fra 6 til 4, og infanteriregimenternes kompagnier reduceres fra 8 til 4; 1/12 nedlagdes Hærens Overkommando og alle divisioner, og endelig 21/12 nedlagdes et af de 6 rytterregimenter.¹⁰

Med disse foranstaltninger indstilledes hærens »reorganisering« i første omgang, men kort efter ministeriet Frijs' tiltræden nedsattes d. 2. februar 1866 en kommission for at »udarbejde en samlet Plan for Land- og Søforsvarets Ordning, og derved navnlig overveje Spørgsmaalene om Personellets og Materiellets Størrelse, Fordeling og Uddannelse samt om Nødvendigheden af Befæstningsanlæg og deres Anbringelse, dernæst af saadanne Spørgsmaal, der staae i Forbindelse med den egentlige Hærordning, navnlig om Værnepligten og om Hensigtsmæssigheden af at støtte Hærens faste Styrke med en Borgervæbning eller Militi, nærmest beregnet på det lokale Forsvar – Alt under tilbørlig Hensyn saavel til Statsforsvarets Tarv som Statens Evne til at bære de med den paatænkte Ordning forbundne øjeblikkelige og stadig tilbagevendende Udgifter«. Kommissionen fik 18 medlemmer, 4 landstingsmænd og 5 folketings-

⁷ Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848–1850 (Generalstaben, 1882) III, s. 444.

⁸ Den dansk-tydske Krig 1864 (Generalstaben, 1890) I, s. 178f.

⁹ Findes bl.a. i Hærens Arkiv og Det kgl. Garsionsbibliotek.

¹⁰ Livgarden til Hest medlagdes i 1866 og ikke som det hævdes i Engelstoft og Wendt: Haandbog i Danmarks politiske Historie, 1934, s. 216, efter 67-ordningen.

mænd, 5 landmilitære og 4 sømilitære; som formand udpegede kongen den tidligere indenrigsminister, højesteretsassessor A. F. Krieger. Kommissionen afsluttede sit arbejde på ni måneder og afgav betænkning.¹¹

I fremsendelsesskrivelsen til kongen, dateret 19/11 1866, med den 500 sider store bog anførtes følgende: »Vi miskjende ikke, at en fuldstændig Belysning af Landets Forsvar vistnok maatte omfatte alle de Spørgsmaal, der vare antydede i Deres Majestæts Commissorium, men vi følte meget tidligt Nødvendigheden af at begrænse vore Forhandlinger til det Omraade, med Hensyn til hvilket der var givet os et bestemt Udgangspunkt i de os gjorte Meddelelser, en Nødvendighed, der under Arbeidets fremskridende Gang blev os dobbelt indlysende, da vi ikke kunde betvivle, at vore Forhandlinger ønskedes afsluttede omtrent ved den Tid, da den ordentlige Rigsdag traadte sammen i Vinteren 1866-67. Allerede det saaledes betegnede Omraade var imidlertid saa omfattende og saa vanskeligt, at det ikkun ved udholdende Arbeide har været os muligt at fremme Behandlingen af Spørgsmaalene om Flaadens og Hærens Ordning saa vidt, som sket er i de allerunderdanigst vedlagte Betænkninger. Vi vilde i og for sig gjerne havt Leilighed til en yderligere fortsat Granskning af de flere Enkeltheder i de i vor Midte udarbejdede Forslag; men vi have, navnlig efter den i Deres Majestæts Aabningstale til Rigsdagen indeholdte Tilkjendegivelse, ikke dristet os til længere at tilbageholde Sagen. Vi have troet, at den bedre vilde fremmes ved nu at overgives til Deres Majestæts Regjerings Forsorg«.

Disse undskyldende ord dækkede over, at kommissionens betænkning kun omfattede hæren og flåden og slet ikke kom ind på befæstningsanlægs nødvendighed og anbringelse. Endelig mundede betænkningen kun for hærens vedkommende ud i et virkelig udpenslet lovforslag, hvis grove træk fremgår af omstående oversigt.

I forbindelse med denne oversigt bør det nævnes, at kongerigets befolkningstal fra 1842 til 1867 var steget således, at de kongerigske afdelingers krigsstyrke i % af befolkningstallet dalede fra godt 4 til knap 3.

Kommissionen havde i maj 1866 modtaget nogle af krigsministeren (J. W. Neergaard) og marineministeren (Grove) i fællesskab fremsatte bemærkninger til landets forsvar, der indledtes med flg. passus: »Den danske Stats nuværende indskrænkede Territorium og finansielle Stilling kræver, at Fordringerne til Landets Forsvar maae indskrænkes til, at ethvert mindre Angreb fuldstændigt kan afvises, og at ethvert større An-

¹¹ Betænkning afgiven af den til Overveielse af Landets Forsvarsvæsen ved Allerhøieste Resolution af 2den Februar 1866 nedsatte Commission.

Kommissionsforslaget sammenholdt med de to hærlove

	Kommis- sionsforslag	Hærlov 1867	Hærlov 1842
Infanteribataljon	L*.....	21	21
	R.....		10
	F.....	21	11
Eskadron	L.....	15	10
	R.....		5
Feltbatteri	L.....	9	9
	R.....		3
	F.....	3	
Fæstn.komp.	L.....	4	6
	F.....	2	3
Ing.komp.	L.....	4	4
	R.....	4	4
	F.....	4	5
Krigsstyrke.....	c.52.000 md.	c.48.000 md.	c.55.000 md.

* L, R of F står for hhv. linie-, reserve- og forstærkningsenheder. De første omfattede de yngste årgange og havde størst islet af liniebefalingsmænd; sådanne fandtes praktisk taget ikke i forstærkningsenhederne, hvor også befalingsmændene var til års.

** Hertil kom 5 linie- og 2 $\frac{1}{2}$ reservejægerkorps.

greb kan modstaaes i saa lang Tid, som der behøves til at forskaffe Staten Alliancer og den eventuelle Allierede Mulighed for at hidføre sin Hjælp».¹²

Det blev straks fastslået, at selv en sådan beskeden målsætning for forsvaret forudsatte, at ikke alene hær og flåde men også befæstningsanlæg »saavel med Hensyn til Udstrækning som indre Styrke holdes over et vist Minimum«. For hærens vedkommende måtte det – efter ministrenes opfattelse – fastholdes, at dens størrelse »i det mindste er bestemt saaledes, at den vil kunne være istand til 1) om fornødent i aaben Mark at kunne tilbageslaae en saa stor fjendtlig Troppstyrke, som af en tilsøes overlegen Fjende med Sandsynlighed vil kunne blive ført mod Sjælland, 2) selv med Afgivelse af en større Styrke til den sidstnævnte Øs Dækning at kunne med Sandsynlighed afslaae et Angreb paa Fyen over Lillebelt af en os tilsøes ikke overlegen Fjende. Hertil vil behøves et Armecorps paa mindst 25.000 Mand Infanteri, altsaa inclusive Hjælpevaabnene, paa c. 35.000 Mand«.

¹² Bilag B VIII til betænkningen.

Dette uddybedes naturligvis lidt nærmere, men bemærkningerne om flåden var ej heller særlig omfattende, medens afsnittet om befæstningerne var næsten lige saa stort som afsnittet om hær og flåde tilsammen.

Kommissionens flertal havde i de store træk fulgt ministrenes oplæg, men kneb, som nævnt foran, helt uden om det meget centrale befæstningsspørgsmål, som var yderligere aktuelt, eftersom overvejelserne vedr. nedlæggelse af hovedstadens landbefæstning var langt fremskredet.

Kommissionens mindretal – landsoverretsprokurator Balthazar Christensen og hofjægermester H. R. Carlsen (Det nationale Venstre) gik ind for en mere omfattende, men løsere »folkevæbning«. De årlige udgifter til hæren ansattes til 3,5 mill. rdl. og ved mindretallets forslag sparedes kun godt 100.000 rdl. Gennemsnitsudgiften for tiåret 1853–63 havde været 4,7 mill. rdl.

Hærordningen 1867

KORT før kommissionen afgav betænkning blev karakteriseret¹³ generalmajor W. R. Raasløff krigsminister – en udnævnelse, der skabte overraskelse, fordi han stod helt uden for dansk politik. Gennemførelsen af flådeloven lod man foreløbig ligge – den gennemførtes 1868 – men inspireret af den foretagsomme Raasløff udarbejdede krigsministeriet hurtigt det endelige lovforslag.¹⁴ Det adskilte sig fra kommissionsforslaget navnlig ved, at 10 forstærkningsbataljoner blev til reservebataljoner, at 1/3 af eskadronerne blev overført til reserven, at de tre forstærkningsbatterier blev reservebatterier, og at fæstningskompagniernes antal øgedes fra 6 til 9 – jfr. side 89, skemact.

Et par udtalelser fra behandlingen i Folketinget bør anføres, nemlig venstremanden Termansens: » . . . det er til Forsvar og kun til Forsvar, at vi væbner . . . det ængstelige Spørgsmaal, der lyder ude i Folket er: Hvad kan det Nytte?«¹⁵ Balth. Christensen udtalte bl.a.: »Opgaven er at danne en Forsvarsstyrke, . . . som er i Stand til i sit fulde Omfang og med kortest mulig Ophold at være tilstede paa det faretruende Punkt. Hvad møder den ærede Minister med? Med 16.800 Infanterister, det er dog ikke meget Andet end en stor Vagtparade . . . Der maa gøres noget for at sikre Kjøbenhavn, hvor alle Ressourcer opbevares, imod Bombardement fra Søesiden, hvad de ulykkelige Søforter ikke kan.«¹⁶

¹³ Karakteriseringen bortfaldt med vedtagelsen af hærordningen af 1867. Den bestod i, at officeren tillagdes nærmest højere grad med bibeholdelse af hidtidige aflønning.

¹⁴ Tillæg A til Rigsdagstidende 1866–67, sp. 1593–1650.

¹⁵ Rigsdagstidende 1866–67, Folketinget, sp. 3625 og 27.

¹⁶ Rigsdagstidende 1866–67, Folketinget, sp. 3495f.

Mest opsigtsvækkende, set med nutidsøjne, er måske venstremanden Geert Winthers ord om, at udgifterne var for store og værnet for lidet betryggende, fordi »vor Selvstændighed som Nation kan ikke opretholdes, naar vi ikke saa at sige faar det hele Folk gjort til een krigskyndig og kampdygtig Mængde; jeg tror, at en almindelig Folkevæbning vel ledet kan være et frugtbart Forsvar for et Lands og en Nations Selvstændighed.«¹⁷ Også venstreføreren Christen Berg pegede på det ønskelige i at »gaa nærmere hen imod Folkevæbning« og støttede Balth. Christensen.¹⁸

Mens forhandlingerne om den nye hærordning stod på i Rigsdagen foråret 1867, debatteredes forslaget livligt i pressen og i en række pjecer. Generalmajor Johs. Harbou¹⁹ skrev hele to »Om den nye Hærordning« og »Noget mere om den nye Hærordning« (6/6-67); i den sidste skrev han side 10 bl.a.: »Den Hær, som organiseres i Medfør af det nye Hærløvsforslag, vil ikke med nogen Fortrøstning kunne føres mod en velorganiseret fjendtlig Hær selv af mindre Størrelse, og i Tilfælde af Forbund vil den ikke kunde holde Trop med nogen anden europæisk Hær. . . med 20 ufuldstændigt øvede og førte Batailloner med Tilhæng af Reserve og Forstærkning, der ikke har noget Befæstningsvæsen at støtte sig til, kan vi kun høste ny Skuffelse«. –

Hærloven af 1867 brød på flere punkter med den hidtidige praksis. Kommissionen havde foreslået alt tjenstdygtigt mandskab indkaldt, og således blev det også efter loven, idet stillingstilladelse,²⁰ der opretholdtes da den alm. værnepligt indførtes i 1849, nu bortfaldt. Det årlige antal udskrevne værnepligtige var i starten 6600 mand, men steg støt. I øvrigt blev lovens ret detaljerede udformning et mønster for de senere love, som først ændredes afgørende i 1961.

Som et væsentligt træk må nævnes forsøget på at rette fortidens synder m.h.t. officersuddannelsen op.²¹ En ny officersskole skulle nu varetage ikke blot linieofficerernes teoretiske grunduddannelse men også højskoleuddannelsen. Det er i øvrigt med denne hærordning, at den stadig gældende grundregel, at »Ingen kan udnævnes til Underofficer eller Officer

¹⁷ Sst. sp. 3618f.

¹⁸ Sst. sp. 7388.

¹⁹ Harbou var i 1848 adjudant hos krigsminister Tscherning; i 1849-50 og 1864 førte han bataljon og sidst brigade. Ved hærreduktionen 1864 stilledes han à la suite.

²⁰ Stillingstilladelse betød, at værnepligtige havde adgang til at »stille en anden i sit sted i fred som i krig«.

²¹ Uddannelsen af generalstabsofficerer på Den kgl. militære Højskole var indstillet i perioden 1836-59 og havde derefter kun et beskedent omfang. Fra 1858 var uddannelsen til linieofficer blevet delvis indstillet, og i 1860 skete dette fuldstændigt for infanteriets og rytteriets vedkommende ved nedlæggelsen af Landkadetkorpset.

i Hæren, uden først at være bleven våbenøvet ved denne som Menig« så dagens lys.

Mandskabets rekruttid fastsattes til fra 4 til $9\frac{1}{2}$ måned – infanteriet 6 mdr.; her varetog halvdelen af liniebataljonerne på skift hvert andet år rekrutternes uddannelse, medens øvrige våbenarter uddannedes ved alle linieenheder. Når rekruttiden var overstået, holdtes ved de forskellige våbenarter fra 33–50 % af styrken inde i ca. 9 mdr. til fortsat tjeneste.

En meget vigtig bestemmelse drejede sig om fortsat øvelse, hvortil der hvert år genindkaldtes så meget mandskab til de bataljoner, der ikke uddannede rekrutter, i 45 dage, at bataljonerne kom op på krigsstyrke; disse indkaldelser omfattede også de andre våbenarter, således at der hvert år genindkaldtes ca. 25 % af hærens krigsstyrke. Halvdelen af reservebataljonerne (5) skulle årligt genindkalde så meget mandskab i 30 dage, at styrken kom op på 800 underkorporaler og menige; disse bataljonsøvelser skulle afholdes i eller ved garnisonerne. Forstærkningsenhederne skulle en gang årligt afholde 1 dags mønstring af deres tre yngste årgange.

Større øvelser om sommeren i lejr skulle årligt afholdes med de genindkaldte liniebataljoner (10 + et rytterregiment, 2 batterier og 1 ingeniørkompagni).

Hæren garnisoneredes med 3 femtedele vest og 2 femtedele øst for Storebælt, idet dog alt artilleri og alle ingeniørtropper placeredes i København. Af fodfolkets 21 liniebataljoner placeredes 12 i Jylland-Fyn (5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 14., 16., 19. og 20.) og 9 på Sjælland (Garden, 1., 2., 3., 4., 13., 15., 17. og 18.) – Reservebataljonerne fordeltes således: 6 vest og 4 øst for Storebælt (hhv. 25.–30. og 21.–24.) og forstærkningsbataljonerne med 6 vest og 5 øst for bæltet (hhv. 35.–40. og Gardens, 31.–34.). Af de 5 rytterregimenter fik 3 garnison i Jylland-Fyn (2., 3. og 4.) og 2 på Sjælland (Gardehusarregimentet og 4. Dragonregiment).

Hærens bevæbningssituation var endnu i 1870 ikke særlig god. Vel var et nyt og tidssvarende gevær indført sidst på året 1867, men i 1870 var kun linieafdelingerne knap og nap fortrolige med det; artilleriets skyts var de 4 pds. riflede forladekanoner, hvormed felttoget 1864 var udkæmpet. Nyt tidssvarende skyts fik feltartilleriet først i 1876.

Den hårdeste – og mest unuancerede – kritik af hærordningen 1867 er nok rettet af den senere krigsminister J. J. Bahnson, der fældede flg. dom: »Organisationen af 1867 kan i det Hele karakteriseres som en Organisation, der paa Papiret lovede en hel Del, men som i virkeligheden gav

overordentlig lidt. . . Danmarks Forsvar har næppe nogensinde haft en Ordning, hvor man fik mindre reelt Forsvar for Pengene . . .«.²²

Når hæren efter 67-ordningen blev ikke så lidt af en skifting, skyldtes det den omstændighed, som P. Munch med rette har fremdraget, at »Nogle vilde et Folk i Vaaben, andre ønskede en forholdsvis lille, men veløvet og velorganiseret Hær, egnet til at være Hjælpetropper for en Stormagt. Den første Opfattelse levede navnlig i de grundtvigsk prægede Dele af Venstre, den anden raadede blandt de sagkyndige og fik tilslutning i nationalliberale Kredse«.²³

Hærloven af 1867 blev et kompromis mellem disse to opfattelser: Den gav en hær, som så større ud, end den var – med øvelsen var det så som så – bl.a. fordi uddannelsesperioden blev relativt kort, og genindkaldelserne ikke gennemførtes efter lovens bestemmelse – og befalingsmandssituationen var ret pauver.

I øvrigt sprængte befolkningstilvæksten hurtigt de snævre rammer²⁴ – et forhold, der nok kunne have opfordret til at følge lovens bestemmelse om, at den allerede i finansåret 1872/73 skulle underkastes en »almindelig Revision« – denne kom først i 1880! Til hærens egnethed som »Hjælpetropper for en Stormagt« vil der siden blive vendt tilbage.

Den 29. oktober 1869 afhændede krigsministeren den del af Københavns volde, der lå mellem Kastellet og Kallebodstrand til Københavns Kommune for 360.000 rdl. – hermed var København i realiteten militært set en åben by.

Hærordningen ført ud i livet

FORÅRET 1870 tegnede til, at hærens liv i de nærmeste måneder skulle blive præget af den uddannelsesrytme, som den efterhånden var ved at falde til rette i. Den 6/4 tildeltes enhederne det mandskab, som skulle møde til rekrutuddannelse sidst i april og i maj måned. Ti af liniebataljonerne og Livgarden²⁵ fik tilsammen 6072 mand, rytteriet 450, feltartilleriet 460, fæstningsartilleriet 540 og ingeniørbataljonen 210, ialt 7730 mand – fodfolket heraf altså næsten 80 0/10.

Ved kundgørelse for hæren af 19/4 blev krigsminister Raasløff »entlediget« fra sin post som krigsminister, og Frijs overtog midlertidigt

²² J. J. Bahnson: Forsvarsvæsenets Udvikling i den sidste Menneskealder, 1896, s. 17f.

²³ Schultz Danmarks Historie V, s. 29.

²⁴ Loven fastsatte, hvor store rekrutkontingenter der skulle uddannes årligt ved de mindre våbenarter og flåden, medens resten blev udskrevet til fodfolket.

²⁵ Ifølge kundgørelse for hæren nr. 18: 1.-7., 9., 10. og 14.

Krigsministeriets forretninger.²⁶ I kundgørelse af 18/5 toges bestemmelse om, at årets lejrvøvelser skulle finde sted i perioden 15/6–29/7; mandskabet til de 10 andre liniebataljoner, 8., 11.–13., 15.–20., genindkaldtes 14/6 og til Livgarden 23/6.

Den 19/5 demissionerede ministeriet Frijs. »Konseilspræsidenten benyttede efter en Strid med Folketinget om Fæstesagen Uenigheden om et mindre Spørgsmaal til at indgive Ministeriets Demissionsbegæring«, skriver Aage Friis s. 11. Dette mindre spørgsmål stammede fra Raasløffs ministertid, idet denne under 2. behandling i Folketinget af finansloven for 1870/71 havde sat spørgsmålene om en enkelt årgang af dem, der skulle genindkaldes til reservebataljonerne i efteråret 1870, og om en kortere genindkaldelse af mandskab til halvdelen af forstærkningsbataljonerne²⁷ på spidsen. Ved Folketingets møde d. 7. april forkastedes begge forslag.

Imidlertid bestemte Krigsministeriet 25/5 ved kundgørelse, at lejrdivisionen i 1870 skulle oprettes i lejren ved Hald og formeres i 2 lejrbataljoner; to feltbatterier skulle deltage med hver 8 stk. 4 pds. kanoner.

Ved kundgørelse for hæren, nr. 35 af 28/5 meddeltes, at indenrigsministeren i ministeriet Frijs, Wolfgang Haffner, havde overtaget krigsministerposten i ministeriet Holstein, der altså først da afløste ministeriet Frijs.²⁸ Haffner var officerssøn, blev selv officer, men tog sin afsked som karakteriseret ritmester i 1838; han havde deltaget i Treårskrigen som frivillig ritmester for en eskadron herregårdsskytter og havde allerede i 1829 overtaget Egholm Gods. Han var en dygtig landmand og sad i Landstinget fra 1866 til sin død 1887. Ved overtagelsen af krigsministerposten var han 60 år og en af Højres ledende mænd. M. P. Friis har karakteriseret Haffner således: »Ikke noget særlig lyst Hoved; der var tvært imod noget tungt, tørt og træet over hans Optræden og Tale. Men han var grundig, moralsk og intellektuelt vederhæftig som faa.«²⁹

Den 31/5 bestemte Krigsministeriet ved kundgørelse, at der skulle indkaldes heste til reserveeskadronerne ved Gardehusarregimentet, 2., 3. og 5. Dragonregiment i tiden 30/6–30/7. Den 15/6 bestemtes, at årets møn-

²⁶ Raasløff virkede i sin ministertid meget energisk for salget af de vestindiske øer; da U.S.A.s senat nægtede at godkende købet, trådte han tilbage som minister.

²⁷ Jfr. Hærlovens § 28: Ved hver Forstærkningsbataillon kan hvert andet Aar afholdes større Øvelser paa 15 Dage med indtil 400 Undercorporaler og Menige.

²⁸ Lensgreve Ludvig Holstein-Holsteinborg var konseilspræsident til 1874. Af Haffners skrivcalender (RA) fremgår, at han 23/5 var i audiens, under hvilken kongen opfordrede ham til at danne det nye ministerium, »hvilket jeg maatte afslaa«.

²⁹ Dansk biografisk Lexikon VI, s. 450.

string af forstærkningsbataljonernes mandskab skulle finde sted i perioden 13/7–28/8.³⁰

Den 18/6 kunne man i Dagbladet³¹ under overskriften »Preussisk Krigsskib i danske Farvande« læse, at en preussisk damper »ifølge Stubbekjøbing Avis i to Dage har ligget paa Rheden ved Stubbekjøbing; den afsejlede i Mandags efter at være blevet forsynet med Kul . . . Det lader til, at de preussiske Krigsskibe har Lyst til at lære alle vore Farvande at kjende, og Lyst var maaske en vægtigere Grund til at gaa igjennem Øresund end Kulfyldningen i Stubbekjøbing«. Et par dage senere bragte Dagbladet den kommanderende general i lejren ved Hald, Max Müllers, dagsbefaling til soldaterne in extenso, og igen et par dage senere referede man grundigt en landgangsøvelse i Kalø Vig.

Kundgørelse nr. 43 af 2. juli bekendtgjorde, at konseilspræsidenten »midlertidigt overtog Bestyrelse af de Krigsministeriet vedrørende Forretninger«. Ferietiden var inde – også for ministrene – og Haffner rejste til Karlsbad.

Alt åndede således først i juli 1870 tilsyneladende fred – i hvert fald i Danmark. Men det var dog noget af et varsel, at Dagbladet 4/7 i en leder med overskriften »Danmarks Værn« bl.a. gav udtryk for, at det nok var »paa Tide, at vi klarede for os, om vi nu virkelig have et Værn, der kan møde en angribende Fjende med Eftertryk, eller om Nationen endnu maa bringe flere Offre for at kunne imødesee, hvad der kan komme, med hæderlig Resignation. Lad os ikke atter blive staaende ved halvgjort Gjærning som i 1864 ved Dannevirke, Dybbøl, Fredericia og Als, men indrette tidssvarende Fæstninger og sætte Flaaden istand til at løse de Opgaver, som Forsvarskommissionen har sat den«.

Alle blade bragte fra sidst i juni og fremefter flere gange om ugen ret omfattende reportager fra livet i lejren ved Hald – ofte over temaet »uden mad og drikke« – men også ret udførligt om øvelsesvirksomheden.

I kundgørelse for hæren af 14/7 bestemtes, at 4. Dragonregiment til 30 dages øvelse ved reserveeskadronen skulle indkalde 60 underkorporaler og menige af årgang 66 til møde 28/8 og hjemsendelse 28/9. Alle dispositioner var således frem til midten af juli ganske ordinære og i fuld overensstemmelse med hærloven.

³⁰ Det drejede sig om 31.–40. bataljon.

³¹ Bladet var de nationalliberales vigtigste organ; det stammede fra 1851, havde ry for at være landets førende nyhedsblad, ikke mindst efter at C. St. A. Bille i 1854 trådte officielt frem som dets redaktør. Jfr. Knud Vohn i Festskrift til Astrid Friis, 1963.

Krisen i aviserne

UD FRA sammenstilling af klip fra de tre førende københavnske dagblade – Berlingske politiske og Avertissements Tidende, Dagbladet og Fædrelandet – er det muligt at danne sig et skøn over, hvorledes den ivrige københavnske avislæser orienteredes om det væsentlige i situationens udvikling sommeren 1870.

Berlingske politiske og Avertissements Tidende rapporterede 8/7, at »der hersker stor Bevægelse i den diplomatiske Verden, og Situationen bærer i høj Grad Præg af Usikkerhed og Spænding«. – Alligevel slap Udenrigsministeriets direktør, Peter Vedel, afsted 3/7 på et længe tiltrængt rekreationsophold i Norge. Samme dag berettede Berlingeren fra Hald – over 2 spalter – bl.a. således »Øvelserne drives med stor Iver og Kraft. Det er tydeligt, at de Befalende røgte deres Hverv med Oversigt, Interesse for Sagen og Energi, medens de ved Siden deraf vise stor Humanitet og Billighed ligeoverfor Mandskabet, og at dette med Villighed og Redebonhed udføre, hvad der bliver dem paalagt«.

Berlingeren meddelte 11/7, at »Sproget i de franske Blade begynder at blive mere og mere krigersk . . . Alle Beretninger fra Paris stemme overens i, at skildre Stemningen som i høieste Grad ophidset«. I samme nummer kunne man atter over 2 spalter læse om lejrlivet ved Hald, bl.a. om fejringen af 6. juli-dagen. Dagbladet kom dagen efter i en leder ind på »Frygten for, at Kong Vilhelm vil styrte Europa i Krig for at sætte en Hohenzoller paa Spaniens Trone. Denne Frygt griber stadig mere om sig. Efterretningerne ved Telegrafene ere overordentlig alvorlige«.

Den 13. juli rapporterede Berlingeren, at der i Belgien »allerede synes at være truffet adskillige Forberedelser i Anledning af den forestaaende Krig«, og der henvises til flg. telegrammer: »Bryssel 13/7 – Aftenbladet melder, at en lille Troppeafdeling, som er passeret Bryssel, var bestemt til den franske Grænse . . . Antwerpen 13/7 – Det hedder, at et Ingeniørregiment har faaet Ordre til at besætte 4 store Jernbaner ved den preussiske Grænse«. Samme dag oplyses under rubrikken »Hertugdømmerne«, at 9 bataljoner infanteri, 1 dragonregiment, 1 husarregiment og en fæstningsafdeling garnisonerer i Hertugdømmet Slesvig.

Berlingeren oplyste 15/7, at preussiske officerer, der opholdt sig i Frankrig, havde fået ordre til uopholdelig at tiltræde hjemrejsen, endvidere med Journal des Bruxelles som kilde, at lejren ved Beverloo var beordret ophævet på grund af de politiske forhold, og at »Garnisonen i Bruxelles skal have faaet Ordre til at holde sig marchfærdig; fra Haag

telegraferedes (14/7): Militser af 1869, der skulle permitteres imorgen, forbliver foreløbig til Tjeneste«.

Imidlertid havde Dagbladet allerede 16/7 bragt meddelelsen: Frankrig har erklæret Preussen Krig! Også Berlingeren bragte under rubriken »Postnyheder« nyheden³² på grundlag af telegrammer fra London, Berlin og Hamburg. Samtidig dementeredes en på gaderne forhandlet løbeseddel, der meddelte, at den danske troppstyrke i lejren ved Hald skulle have fået ordre til at gå sydpå.

Samme dag skrev Fædrelandet³³ i en leder: »Hvor det danske Folks Sympatier under den forestaaende Kamp ere og nødvendigvis maa være, kan ikke være tvivlsomt for nogen og behøver derfor ikke at skjules. Vi føle det klart, stærkt og dybt, at Fædrelandets Skjæbne vistnok ligger i de vippende Vægtskaaler; at nu er maaske den Stund nær, da det vil opnaa sin længe fornægtede og krænkede Ret«. . . I et brev fra Hald rapporteres, at øvelserne drives med kraft og energi som en naturlig følge af situationen . . . »det forekomme alle her, at for Danmarks Vedkommende kunde Krigen i militær Henseende ikke komme beleiligere; thi det er jo ikke til enhver Tid, at vi have en veløvet Hær paa 10.000 Mand under Vaaben og 3 Pandserskibe i Søen«.

Den 17. juli oplyste Berlingeren »at Rustningerne i Frankrig fortsætter med den største Iver, og Troppemarcherne ere begyndte«. Samme dag bragte Dagbladet en række telegrammer om mobiliseringer i flere lande uden for det tyske område og fra Haag: »Det bekræfter sig, at der er indkaldt Tropper for at værne om Hollands Neutralitet«. Med private breve fra Sønderborg som kilde berettede Fædrelandet, at »Den preussiske Garnison der stod i Dybbøls Skandser Natten mellem Fredag og Lørdag er marcheret Syd paa og blevet afløst af polske Afdelinger«.

Dybbølposten viderebragte 18/7 den oplysning, at bladet Danevirke »meddelte rygtevis, at flere franske Officerer i Fredags passerede Vojens Jernbanestation, formentlig for at begive sig til Leiren ved Hald«.

Berlingeren bragte 21/7 den nyhed, at »en fransk Flaade med Tropper ombord kan ifølge særligt Telegram fra London i Slutningen af næste Uge ventes til Østersøen . . . Belgien har allerede for flere Dage siden indkaldt Aarsklassen 1863-65. . . Fra Haag meddeles, at Aldersklassen 1866/69 har fået Ordre til at møde 21/7«.

Fædrelandet kan samme dag med det franske blad Siècle som kilde oplyse, at »man i Frankrig regner meget paa det brave og livlige danske

³² Senere viste det sig, at krigserklæringen først udstedtes 19/7.

³³ Grundlagt 1834; omkr. 1870 indtog det en mellemstilling mellem partierne.

Folks Bistand og sætter den – ligesom et ungarsk Blad – lige i Værd med den Hjælp, Sydstaterne ville yde Preussen«.

Den 22/7 anfører Dagbladet i en leder³⁴ flg.: »I de lange bittre Smer-tensaar siden Wienerfreden i 1864 og Pragerfreden i 1866 have vi Danske havt Tid nok til at gruble over vort Fædrelands Stilling og gjøre os for-trolige med de forskjellige Eventualiteter. Nu er endelig det skeet, som vi haabede og ønskede«. – Fra Sønderborg meddelte bladet samme dag, at »en Hærstyrke af 28.000 Mand ventes hertil i de første Dage. Byen ventes naar som helst i Belejringsstilstand«.

Fædrelandet anfører 23/7 flg.: »Den almindelige Stemning her i Byen – og vistnok ligesaa i Landet – er i de sidste Dage bleven afgjort krigersk, og det er at forudse, at saafremt den franske Flaade virkelig kommer, vil den slaa op i høie Luer«. Samme dag gengav Berlingeren et brev fra Sønderborg: »I de sidste Dage er der kommet flere tusinde Mand Trop-per sydfra, og der hersker et Røre, som om et fjendtligt Angreb ventes i de nærmeste Timer«. Næste dag meddeltes flg.: »Et os fra London tilsendt privat Telegram melder, at en Deel af den for Østersøen bestemte franske Flaade er gaaet tilsøes . . . Dette Troppes-Corps, der er bestemt til at operere i Østersølandene vil komme til at bestaae af en anseelig Styrke Linie-Tropper foruden 10.000 Mand Marine-Infanteri«.

Fædrelandet fastslog 25/7, at »Stemningen her i Landet er, som vi i Løverdags bemærkede, tydelig for Deltagelse i Krigen, selvfølgelig paa Frankrigs Side . . . Er det mon ikke dette Tidspunkt og denne Krig, foran hvilken vi nu staa, som vi i 6 lange Aar have paakaldt med alle vore Ønsker og Længsler, med alle vore Attraaer og Forhaabninger? . . . Skulde vi nu lade det ubenyttet? En Neutralitetsklæring vilde give en ganske urigtig Forestilling om det danske Folks Stemning«.

Fædrelandet bragte 27/7 et stockholmentelegram, der berettede, at Aftonbladet tog til orde for, at Sverige rustede til forsvar – samt et tele-gram fra Skagen, der fra pålidelig kilde kl. 12.48 meldte, at »den franske Flaades Avantgarde, 7 Panderskibe og 3 mindre Dampere, da passerede og stode Syd paa«. Under overskriften »Den franske Pandserflaade« meddelte Dagbladet samme dag, at den »efter de seneste Efterretninger først i Søndags (24/7) er afgaaet fra Cherbourg, og der synes ikke at være nogen Transportflaade med Eskadren. Den vil næppe passere Skagen før i det tidligste Onsdag. Hovedstyrken af den franske Flaade vil formentlig gaae igjennem Store Belt, men det maa antages, at ialtfald en Deel af

³⁴ Optrykt i C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik III, 1877, s. 593ff.

Flaaden vil vise sig paa Kjøbenhavns Rhed, og der vil den rimeligvis kunne være paa Torsdag« (28/7).

Dagbladet havde 28/7 en leder med bl.a. følgende passus: »Et Spørgsmaal gjøres stadig med pinlig Ængstelse: Hvad vil Danmark? Vi haaber det Bedste, thi vi har Tillid til det Ministerium, som nu har faaet den skjøne Lod at skaffe os Opreisning for al vor Skam og Fornedrelse, men ogsaa for det store Ansvar, hvis det lader det rette Øieblik gaa forbi«. – Om »Stemningen blandt Landbefolkningen« kunne man fortælle: »Det er fornøieligt, skriver Korsør Avis, i denne Tid at lægge Mærke til den uforsagte og freidige Stemning, som nu næsten overalt træffes hos Landbefolkningen her paa Egnen. Bønderne betragte det som en afgjort Sag, at vi maae deeltage i Krigen, og at Preusserne nu vil faae den længe for-tiente Straf, da vi have Franskmændene til at hjælpe os«.

Dagbladet mente 30/7, at »de neutrale Magter, som sympatiserer med Frankrig, synes i Færd med at fatte afgjørende Beslutninger. Efterretninger fra Italien og Østrig tyder paa, at disse Magter agte at tage Deel i Krigen paa Frankrigs Side«. Om den franske »Pansersflaade« kunne Dagbladet fortælle, at »De tidligere meldte Skibe er gaaet til Ankers i Aalbækbugten. Igaar kl. 10 stod nogle af de franske Pansersfregatter ned paa Høide med Læssø. Kl. 3 ligge fire af de franske Panserskibe endnu ved Hirtsholmene. Nogle Kanonskud er hørt i sydlig Retning«.³⁵

Berlingeren bragte 29/7 den meddelelse, at Correspondenten i Paris beretter: »At den franske Flaade vil være i Kattegat paa Torsdag (28/7), den vil bestaa af 22 Panserskibe foruden Transportfartøjerne«. Den 30/7 læste man i Berlingeren, at »De to franske Panserskibe, en Pansersfregat og en Skruecorvet ere ankrede op paa Rheden«. – Fra Hertugdømmerne: »I Gaar ere Als med Sønderborg samt Sundeved erklærede i Beleiringstilstand«. – Fra Telegraphcorrespondenten i Paris: »Mar-

³⁵ Under læsningen af de 100-årige avismeddelelser om den stolte franske flåde får man indtryk af noget i retning af en avis-and. Dette var dog ikke tilfældet – men om flådens svaghed og mangler fik den danske avislæser ikke nogen orientering. De 6 pansersfregatters opankring i Aalbækbugten 28/7 er en kendsgerning – men de 14 panserskibe og et større antal korvetter og mindre fartøjer, der var lovet admiral Bouët-Willaumez, var det altså ikke. De 4 fregatters udflugt sydpå i Kattegat – for at opbringe 2 preussiske orlogsskibe – er for så vidt korrekt gengivet, men der orienteredes ikke om, at preusserne slap rundt Skagen og ned til Jahde. Den 2/8 fik den franske admiral ordre til at gå til Østersøen, og her fandt han ud af, at det bedste sted for en fransk landgang var Als! Efter et ret pauvert forsøg på at blokere de preussiske Østersøhavne forlod resterne af den franske flåde 21/9 Østersøen gennem Storebælt og Sundet. – Disse oplysninger stammer fra artiklen: Om den franske Søkrigsførelse, af premierløjtnant, senere kommandør, O. F. M. Irminger i Tidsskrift for Søvæsen 1871.

quisen af Cadore, hidtilværende fransk Gesandt ved Hoffet i München, er for Øieblikket paa Veien til Kjøbenhavn«.

Den 6/8 kunne Berlingeren fra Hertugdømmerne berette, at der til Sønderborg »i den sidste Uge er ankommet ikke ubetydelige Forstærkninger, der er nu godt 10.000 Mand til Forsvaret af Alssunds Fæstningsværker«.

Dagbladet beretter 8/8, at »Efterretningerne fra Krigsskuepladserne ere meget alvorlige og kan ikke andet end vække Bekymringer«. Fædrelandet har samme dag en løbeseddel med bl.a. flg. indhold: »Paris 5/8 Aften – Da Rygtet udbredte sig, at Preusserne havde taget Wiessenburg, opstod der stærkt Røre . . . En Deel Boutikker lukkede . . . Berlin 6/8 – Kronprins Friedrich Wilhelm har fra Wiessenburg Telegraphstation afsendt følgende: Seirende ved Wörth har jeg med den største Deel af min Hær fuldstændig slaet Marchal Mac Mahon. Franskmændene er ved Bitsch kastede tilbage mod Mainz. 6/8 kl. 6.10 Eftermiddag – Officielt meddeles: Den franske Hær har gjort omkring paa hele Linien og er i Færd med at trække sig tilbage til det Indre«.

Også Berlingeren meldte 8/8 »Ved Ritzaus Bureau – Berlin 7/8: Her skydes nu Victoria – Metz 7/8, Nat: Mac Mahon har tabt Slaget. Fossard er ved Saarfloden nødet til Tilbagetog. Alt kan igen oprettes, NAPOLEON«.

Fædrelandet bragte 11/8 det forlydende, at »Hertugen af Cadore er i Dag afrejst igen med en til den franske Escadre hørende Dampbaad« – hvad Fædrelandet ikke fortalte var, at general Raasløff fulgte ham.

Krigen toner frem

PÅ GRUND af den stadig voksende spænding mellem Frankrig og Preussen var alle hjemmeværende ministre samlede 16/7 for at drøfte situationen; som det erindres var blandt andre ferierende ministre forsvarsministeren endnu ikke nået tilbage til København. I dette ministermøde blev man enige om ikke at opløse lejren ved Hald før normalt (29/7), men mente, at en eskadron burde »observere Sydgrænsen«. Dette skete, som det fremgår af den fungerende krigsministers skrivelse³⁶ til kongen nr. A 1847 af 17/7: »Da det er ønskeligt, at en Observation af Sydgrænsen finder Sted, har jeg foranstaltet, at 2. Eskadron af 5. Dragonregiment i Dag pr. Jernbane afgaar fra Randers til Kolding for at bevogte Grænsen i Forbindelse med Grænsetoldpolitiet«.

³⁶ Denne og de i det følgende nævnte krigsministerielle skrivelser findes i Krigsministeriets kopibog (I. kontor) i R. A.

Krigsministeriet bestemte ved skrivelse 16/7, at der indtil videre ikke kunne gives orlov til befalingsmænd og menige, og at anmodningerne om rejsetilladelse til udlandet foreløbig stilledes i bero; afdelingerne skulle forberede hjemkaldelse af orlovshavende. Samme dag udsendtes skrivelser til de to generalkommandoer, som skulle opfordre cheferne for de liniebataljoner, der uddannede rekrutter, til at meddele, hvorvidt de »i Tilfælde af Udrykning til Krig i en nærmere Fremtid foretrækker at rykke ud med en Krigsstyrke dannet af Aarets Rekruttilgang, suppleret med Mandskab af 3. Aargang fremfor en Styrke dannet af Mandskab af 3. og 5. Aargang suppleret med Aarets Rekrutstyrke«. Det kan ikke undre, at man næsten en bloc gik ind for sidste udvej, hvis situationen lå inden for 3 mdr. – rekrutterne havde jo 16/7 kun to måneders uddannelse bag sig.

Den 17/7 afholdt kongen statsråd og bragte militære foranstaltninger på bane; hans standpunkt var, at vi burde holde os neutrale, men være forberedt på, hvad der kunne komme. Man enedes om, udover nedsendelse af den lille kavaleristyrke til Kolding, ikke at foretage andet end at »bringe alt i Orden paa Søforterne«.³⁷ Efter statsrådet overvejede ministrene at sende en bataljon til Fredericia, men det blev ikke til noget.

Den 18/7 kom krigsminister Haffner endelig hjem fra sit kurophold og overtog atter »bestyrelsen« af ministeriets forretninger. I det første ministermøde, hvor Haffner var tilstede,³⁸ 19/7, foreslog han at lægge hele lejrstyrken over til Sjælland; det fremkaldte imidlertid protest fra andre ministre, og man enedes om blot at opløse lejren et par dage før befalet (29/7). Sagen var den, at der den dag kom meddelelse til udenrigsministeren fra etatsråd Tietgen om, at han og fhv. krigsminister Raasløff havde været i forbindelse med franske regeringsfolk, der havde stillet i udsigt, at 35.000 mand franske landgangstropper om nogle dage ville afgå til Østersøen.³⁹ Imidlertid sendte krigsministeriet allerede samme aften telegram til lejrdivisionen, der gik ud på, at 20/7 var sidste øvelsesdag, og at bataljonerne og de øvrige enheder d. 21. og 22. skulle afgå til deres garnisoner. Først 25/7 gav en kundgørelse meddelelse om, at øvelseslejren ved Hald var ophævet.

³⁷ Aage Friis: Statsrådets Forhandlinger 1863–79, s. 358. – Al landlov på forterne var blevet suspenderet allerede 16/7, og samme dag udkommanderedes 2. Artilleribataljon (egentlig fæstningsartilleri) til søfronten, således at styrken på søforterne (500 rekrutter iberegnet) steg til c. 700 mand; søminetjenesten iværksattes, og der udlagdes flydebomme m.v.

³⁸ Kriegers Dagbøger, V, s. 26.

³⁹ Sst.

Den 20/7 meddelte krigsministeriet stabslægen, at hærens samlede styrke pr. 1/7 var 743 officerer, 1385 underofficerer og 17.102 underkorporaler og menige, ialt godt 19.000 mand, nogenlunde ligeligt fordelt på de to generalkommandoer (hhv. vest og øst for Storebælt); af den anførte styrke var omtrent 8.000 mand genindkaldt mandskab og 7.500 rekrutter. Chefen for krigsministeriets 2. departement, kaptajn F. C. Goose noterede denne dag i sin dagbog om arbejdet i ministeriet: »vi forberede alt til Mobilisering«. ⁴⁰ – Denne oplysning er ikke så opsigtsvækkende, som den umiddelbart lyder, for der fandtes ikke den gang en egentlig generalstab, så ministeriet måtte udføre dens arbejde, der bl.a. tager sigte på til hver en tid at være forberedt på alle eventualiteter.

Det er indres måske, at det er på denne tid, at Berlingeren (21/7) bringer nyheden, at en fransk flåde med tropper ombord ventes til Østersøen »sidst i næste Uge«. Imidlertid havde Danmarks neutralitet været hovedemnet under forhandlingerne i statsrådet allerede 17/7, og var det atter 22/7. Den afsluttende forhandling fandt sted 25/7, hvor kongen approberede udenrigsministerens indstilling om ordlyden af en neutralitetserklæring, der straks skulle tilflyde Danmarks gesandt i Berlin. ⁴¹

I kundgørelse for hæren 25/7 meddeltes, at øvelseslejren ved Hald var hævet, og samtlige afdelinger, der havde deltaget, var sendt hjem til deres garnisoner. Den 26/7 vedtog ministeriet at udstede forbud mod udførsel af heste.

Vel havde regeringen underrettet den franske regering og samtlige danske gesandtskaber om neutralitetserklæringen, men den danske offentlighed fandt man det opportunt ikke at informere direkte om ordlyden. Såvel Tietgen som Raasløff var vendt hjem fra Paris og gjorde i disse dage, hvad de kunne, for at man skulle træffe forberedelse til krig i alliance med Frankrig. ⁴²

Krigsministeriet sendte 27/7 en fortegnelse til chefen for Forplejningskorpset over »den Styrke af Underkorporaler og Menige af alle Vaaben og Korpser, som kan paaregnes at være til Stede ved Hæren efter den første Indkaldelse i Anledning af Krigsberedskabsindførelse«. Oversigten omfattede de til uddannelse værende rekrutter, ⁴³ men ikke forstærkningsbataljonerne og fæstningsartilleriets forstærkningskompagnier. Styrken

⁴⁰ Aage Friis, s. 53.

⁴¹ Aage Friis: Statsrådets Forhandlinger . . . 1863–79, s. 367.

⁴² Aage Friis, s. 111.

⁴³ Disse havde da haft godt 2 måneders rekrutskole.

nåede op på 38.000 mand; forstærkningen påregnedes at kunne øge styrken med 11.000 mand.

I dagens ministermøde foreslog krigsminister Haffner, at der samledes et »Iagttagelseskorps« i egnen om Kolding⁴⁴ – det ville kunne være på plads 30/7 – hvilket vedtoges. Bestemmelse om dette korps sammendragning udgik fra krigsministeriet pr. telegram samme dag (27/7) til 2. Generalkommando, og gik ud på, at de 6 jysk-fynske lejrataljoner,⁴⁵ yderligere en eskadron af 5. Dragonregiment (der var jo allerede en ved grænsen) og fra København 2 halvbatterier og 1 ingeniørkompagni skulle indgå i korpset. Jernbanetransporten skulle tilrettelægges således, at øvelsesbrigaden, som korpset benævntes, var på plads 30/7 eftermiddag. Den samlede styrke ville blive ca. 6.000 mand.

Ved skrivelse af 27/7 fik 2. Generalkommando følgende nærmere orientering »Som GK bekendt agter Regeringen under den nærværende Krig at vedligeholde Neutraliteten. Det kan imidlertid forudsættes som en Mulighed, at der fra Frankrig vil ske Opfordring til Regeringen om aktivt at slutte sig til samme, og at der, for at umuliggøre Realisationen heraf sydfra kunde gøres et Forsøg paa uvarslet eller med kort Varsel at foretage Invasion for at umuliggøre vor Mobilisering. Derfor skal den befalede mindre Styrke fremskydes mod Grænsen« – herpå fulgte nærmere enkeltheder om dispositioner i tilfælde af invasion, mandskabets eventuelle indkaldelse m.v.

Chef for øvelsesbrigaden blev oberst C. Wolle, sous-kommandant i København, der 29/7 overtog kommandoen og fik flg. instruks: »Saa vidt muligt at hindre fjendtlig Grænseoverskridelse; i Tilfælde af Angreb at tvinge Fjenden til langsom Fremrykning uden at udsætte egen Styrke for at blive oprevet«.

Mobilisering?

PÅ MINISTERMØDET 27/7 kom Haffner ind på spørgsmålet om betimeligheden af at overveje mobilisering i et vist omfang; man blev dog denne dag stående ved at lade forberede en foreløbig lov om udskrivning af 3500 heste.⁴⁶ Under forhandlingerne udtalte Haffner, at han »som Krigs-

⁴⁴ Kriegers Dagbøger, V, s. 36. – Under forhandlingerne om neutralitetserklæringen udtalte Haffner, at han ikke så nogen fare for København; det eneste skulle være, at Preussen ville rykke op i Jylland, men det ville næppe ske, når den franske flåde først var i vore farvande. Nu syntes det mere usikkert, om den overhovedet kom.

⁴⁵ Liniebataljonerne: 8., 11., 12., 16., 19. og 20.

⁴⁶ Kriegers Dagbøger, V, s. 36. – Hærens hestestyrke var i fredstid bestemt af uddannelsesbehovet og svarede langt fra til krigsstyrken.

minister betragtede Mobilisationen som ønskelig, *ikke* som medlem af Kabinettet.⁴⁷ Under ministermødet 29/7 kom Haffner stærkere ind på mobiliseringsspørgsmålet og ytrede, at hans tanker først og fremmest drejede sig om linieafdelingerne (20 liniebataljoner m.v.) – en styrke på knap 30.000 mand, hvoraf allerede ca. 18.000 var under fanerne.⁴⁸ En mobilisering af dette omfang ville tage fra 14 dage til 3 uger. Haffner understregede, at så længe den franske flåde ikke var kommet, ville fuld mobilisering være utilrådelig. Ministerrådet kunne gå med til, at arbejdet med hesteudskrivningsloven fremmedes, men ikke mere.

Mandskabet til fire rytterregimenters reserveeskadroner – ialt 500 mand – mødte 30/7 til 1 måneds genindkaldelse – som beordret 31/5. Rytteriet var således uden ekstraordinære foranstaltninger bragt op på omtrent krigsstyrke. Samme dag fremsatte Haffner i ministermødet anmodning om ministeriets samtykke til delvis mobilisering – ellers kunne han ikke have noget ansvar, hvis Preussen, når Cadore kom, tog anledning til et overfald på landet.⁴⁹ Mobiliseringen skulle omfatte linie og reserve – 75% af hærens fulde styrke. De andre ministre trykkede sig ved at udtale sig, mens Krieger (ifølge hans dagbogsoptegnelser) gjorde bestemt indsigelse, og sagen udsattes til næste dag.⁵⁰

Til udenrigsministeriet skrev krigsministeriet 31/7 en længere redegørelse, hvori man bl.a. påpegede, hvor vigtigt det havde været, at lejrbataljonerne var afgået til deres garnisoner »hvorfra de under en eventuel Mobilisering skulle forsynes med en stor Mængde Udrustningsgenstande« (i lejren ved Hald havde de altså ingenlunde været feltmæssigt udstyrede). Det motiveredes, hvorfor søforterne ved København var blevet forstærket, og understregedes, at Wolles øvelsesbrigade var blevet samlet uden opsigtsvækkende ekstraordinære foranstaltninger. Til slut opsummeredes situationen, således som den er antydnet ovenfor (s. 103). Samme dag modtog 2. Generalkommando visse direktiver bl.a. om, at Helgenæs skulle være Wolles retrætepost.

⁴⁷ Kriegers Dagbøger, V, s. 36–37.

⁴⁸ Øvelsesbrigaden stod med 6.000 md. ved Kolding, på Sjælland stod i Nordøst-sjælland 5000 md. linietropper og spredt i 11 garnisoner landet over godt 7000 rekrutter.

⁴⁹ Kriegers Dagbøger, V, s. 41. Cadores sendelse til Danmark var udbaseret vidt og bredt i den franske presse.

⁵⁰ Aage Friis har (s. 167) den oplysning, at »Vistnok ved denne Forhandling oplystes det, at Krigsministeriet alt havde anvendt 29.000 rdl. til Artilleriformødenheder, 6000 til Ingeniørbrug og 2000 til Dynamit, hvilket var Vidnesbyrd om, at Forberedelserne til Mobilisering i al Stilhed var i Gang«. – Det er sikkert med god grund, at Friis skriver »vistnok«, for går man Haffners kalender efter dukker netop disse tal først op 6/8.

Krieger anfører,⁵¹ at samtidig med, at de franske skibe ankrede op på Rheden og »Sympatidemonstrationer hilste det franske Mandskab, bearbejdedes Haffner påny af Raasløff, der mente, at den franske Landgangshær vilde være i Østersøen om 14 dage. Trods al Mistillid til Raasløff blev Haffner påvirket«. ⁵² Om dette er grunden eller ej får være, men i ministermødet 31/7 – en søndag – bragte Haffner atter mobiliseringen på bane,⁵³ og så tog Krieger, som han selv anfører, tæten. Støttet af finansminister Fenger og kulturminister Hall lagde Krieger sig i drøftelsen fast på, at man skulle ændre den »store« mobilisering til en mindre. Han mente, at Haffners forslag var letsindigt, og hvis det førtes ud i livet kunne fremkalde et preussisk indfald i Jylland. Ingen ville anbefale Haffners forslag, og denne udtalte frygt for, at en mindre mobilisering skulle volde samme ubehagelighed fra diplomaterne som den større.

Cadore nåede frem til København natten til 1/8 på hjuldamperen Coligny. Undervejs havde han i Aalbækbugten (syd for Skagen) passeret den franske Østersøflåde og haft en samtale med dens kommanderende admiral, Bouët-Willaumez, hvorunder Cadore indtrængende havde bearbejdet denne for at få ham til at gå til København. Kort forinden havde en udsending fra den franske gesandt i København, Ferriol, søgt at formå admiralen til at sejle til Østersøen. Den franske flåde havde ordre til at vælge en position, hvorfra den kunne bevogte de tyske kyster og samtidig holde øje med fjendens bevægelser ved Jahde.⁵⁴ Flåden blev derfor foreløbig liggende i Aalbækbugten.

Haffners nederlag i ministeriet 31/7 gav naturligvis anledning til at man i krigsministeriet, under dets direktør, oberst C. A. F. Thomsen, de følgende dage arbejdede med Kriegers idé om en »mindre« mobilisering.

I mellemtiden funderede man i udenrigsministeriet på at skabe et grundlag for »forhandlingerne« med Cadore, som skulle føres af den forhenværende konseilspræsident, Frijs, der var hentet til København fra Frijsenborg. I ministermødet 3/8 kunne udenrigsministeren fremlægge et udkast, der skyldtes P. Vedel. Udkastet var tydeligvis affattet således, at en alliance ikke kunne blive til noget. Af de vigtigste forudsætninger for, at Danmark ville forlade sin neutralitet skal nævnes: Den franske hær

⁵¹ Kriegers Dagbøger, V, s. 39–41.

⁵² Haffners kalender indeholder ikke spor af noget sådant.

⁵³ Kriegers Dagbøger, V, s. 42.

⁵⁴ Preussisk krigshavn ved Weserflodens munding, den senere Wilhelmshafen. – Jvf. i øvrigt O. F. H. Irmingers ovenfor (note 35) anførte artikel i Tidsskrift for Søvæsen 1871.

skulle have vundet betydelige fordele *ost* for Rhinen, i Østersøen skulle Frankrig foruden en blokadeeskadre holde et landgangskorps på 30.000 mand.⁵⁵ Danmark ville, når øjeblikket var inde, kunne forpligte sig til at stille 20.000 mand, men det ville være bedst, hvis der kun blev tale om at besætte Nordslesvig indtil Flensborg, uden at de danske tropper deltog direkte i erobringen! – Frankrig skulle love ikke at slutte fred med Preussen uden at sikre Danmark besiddelse af Nordslesvig.⁵⁶

På ministermødet 4/8 kom Haffner så frem med Kriegers såkaldte »lille« mobilisering, der drejede sig om indkaldelse af mandskab til de 6 jysk-fynske reservebataljoner (25.–30.), og Haffner hævdede, at de i påkommende tilfælde uden øvelse ville være nærmest ubrugelige. Holstein var betænkelig, og Krieger antydede, at et tilsvarende antal liniebataljoner af dem, der holdtes inde ud over normal lejraftlutning (29/7), nok så burde hjemsendes. Haffner fik først bemyndigelsen da mødet gik på hæld, og udenrigsminister Rosenørn havde forladt det, men da uden forbehold. Næste morgen tidlig rejste Haffner til Fredensborg, hvor kongen residerede, og forelagde kongen forestillingen om indkaldelse af reservebataljonerne, men kongen forlangte, at sagen skulle forelægges statsrådet lørdag 6/8.⁵⁷

Samme morgen, hvor Haffner opsøgte kongen, meddelte Krieger udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, hvad der var sket på gårsdagens ministermøde. Vedel opsøgte hurtigt Krieger og var »yderst alarmeret«. Han hævdede, at ministeriets krigerske del modarbejdede kongens intentioner m.h.t. absolut neutralitet. »Næppe var det blevet meddelt, at Lejr-bataillonerne skulde blive inde, saa havde man besluttet Dannelsen af et Jagttageskorps i Sydjylland og indkaldte Kavalleri,⁵⁸ nu fulgte Indkaldelser af Reserver paa 20.000 Mand.⁵⁹ Styrken ved København var blevet forøget, Søbefæstningen armeret, og Pansereskadren (et par skibe) var i den foregaaende Uge blevet lagt ud paa Rheden«. Forholdet var altsaa, hævdede Vedel, »at medens man opgav den store Mobilisering på én Gang, saa havde man Stykke for Stykke i al Stilhed sat den igennem«.

Vedels optræden denne morgen røbede, at han i hvert fald momentant havde mistet sin ligevægt og sit normale jugement – tillige viste han sig ikke udpræget vel informeret om de militære forhold. Krieger fik ham dog

⁵⁵ Vedel fejede til, at dette i heldigste tilfælde kunne ske i løbet af september.

⁵⁶ Aage Friis: Det nordslesvigske spørgsmål, II, s. 833.

⁵⁷ Kriegers Dagbøger, V, s. 50 ff.

⁵⁸ Sst.

⁵⁹ Det var jo en forlængst (31/5) truffet ordinær foranstaltning.

⁶⁰ Tallet er vildt overdrevet; det drejede sig om c. 5.600 befalingsmænd og menige.

beroliget, bl.a. fordi han lovede at arbejde for, at man til gengæld for indkaldelsen af de 6 reservebataljoner skulle sende de sjællandske liniebataljoner (Gardens, 13., 15., 17. og 18.) hjem.

Forud for statsrådet var der i krigsministeriet udarbejdet et manuskript til Haffners forestilling om indkaldelserne. Det anførtes heri bl.a., at det for at bringe bataljonerne på krigsstyrke ville være nødvendigt ud over, som i hærloven bestemt, at indkalde årgangene 65 og 66 også at indkalde 64-årgangen⁶¹ samt for at få tilstrækkeligt mange befalingsmænd også en del af 63-årgangen. Foruden de 6 bataljoner var det ønskeligt at indkalde to årgange til 1. Ingeniørbataljon. Endvidere var størstedelen af 2. Artilleribataljon – som bl.a. indberettet 21/7 – blevet udlagt på Københavns søforter, for at der kunne være fornødent mandskab til at betjene skytset. Bataljonen var således blevet bundet og kunne ikke besætte landbatterierne (hvilket var dens opgave); til erstatning måtte der indkaldes 2 årgange til 1. Artilleribataljon, og da 2. Artilleribataljons styrke stadig var for beskeden også 2 årgange til denne. Også flere heste måtte indkøbes.

Efter Haffners oplæg i statsrådet 6/8 udtalte kongen, at han ikke indså, at der var nogen grund til at foretage yderligere militære foranstaltninger, og at han ønskede, at man udsatte indkaldelserne i nogle dage. Haffner reagerede med den syrlige bemærkning, at man måske burde hjemsende alt, hvad der stod under våben, ud over rekrutstyrkerne.⁶² Baggrunden for hans forslag var dels at »sikre mod et pludseligt Overfald fra Preussen dels at forberede en fuldstændig Mobilisering, som der vel kunne være Sandsynlighed for. Det hurtigste Hæren kunne bringes i marchfærdig Stand var 16–18 Dage«, men hans forslag ville afkorte dette tidsrum.⁶³

Da kongen stadig ikke kunne indse, hvilke grunde man kunne have til at mene, at en invasion fra Preussen skulle være nært forestående, fremkom Haffner med den tilføjelse til sit forslag, at han, når de seks reservebataljoner blev indkaldt, ikke havde noget imod at hjemsende mandskabet ved de fire sjællandske linieafdelinger, der havde ligget i lejr, og noget mandskab af Garden. Hertil bemærkede kongen, at han i så fald »meget maatte ønske, at der i hvert Fald ikke blev indkaldt mere Mandskab, end det, der blev hjemsendt«. Der udspandt sig nu nogen diskussion, men da både udenrigsministeren og Krieger pegede på, at hvad

⁶¹ Det var spørgsmålet om denne årgangs ordinære indkaldelse i september, der var medanledning til ministeriet Frijs dimission i foråret.

⁶² Kriegers Dagbøger, V, s. 54. Krieger giver den forklaring på Haffners reaktion, at han var »colerinesyg« (voldsom mavepine).

⁶³ Udateret manuskript i Krigsministeriets kopibog (R. A.), indsat mellem dateringerne 2/8 og 8/8.

Mandskabsstyrkerne før og efter den »mindre mobilisering«

Enhed	r/g	Styrke 6/8		Styrke 14/8		Garnison	Landsdel	
6. bataljon	L	r	570	570	570	Viborg	Jylland	
8. »	L	g	800	800	800	»		
9. »	L	r	570	570	570	Aalborg		
10. »	L	r	570	570	570	Fredericia		
11. »	L	g	800	800	800	Aalborg		
12. »	L	g	800	800	800	Fredericia		
14. »	L	r	570	570	570	Aarhus		
20. »	L	g	800	800	800	»		
27. »	R				800	Fredericia		
28. »	R				800	Aarhus		
29. »	R				800	Viborg		
30. »	R				800	Aalborg		
3. dragonreg.	r/g		90 170*	90 270	90 270	Aarhus		
5. »	r/g		90 170*	90 270	90 270	Randers		
5. bataljon	L	r	570	570	570	Odense	Fyn	
7. »	L	r	570	570	570	Nyborg		
16. »	L	g	800	800	800	Odense		
19. »	L	g	800	800	800	Nyborg		
25. »	R				800	»		
26. »	R				800	Odense		
2. dragonreg.	r/g		90 170*	90 170	90 170	»		
1. bataljon	L	r	570	570	570	København	Sjælland	
2. »	L	r	570	570	570	»		
3. »	L	r	570	570	570	Helsingør		
4. »	L	r	570	570	570	København		
13. »	L	g	800			»		
15. »	L	g	800			»		
17. »	L	g	800			»		
18. »	L	g	800			Helsingør		
Gardens linieb.	L	r/g	270 530	270	270	København		
21. bataljon	L					»		
22. »	R					Helsingør		
23. »	R					København		
24. »	R					»		
Gardehusarreg.	r/g		90 170*	90 270	90 270	»		
4. dragonreg.	r/g		90 270	90	90	Næstved		
1. artillerireg.	r		300 150°	300 650	300 650	København		
2. »	r		150 80°	150 280	150 280	»		
1. artilleribtn.	r		360 100°	360 700	360 700	»		
2. »	r		180 50°	180 350	180 350	»		
1. ingeniørbtn.	r		200 100°	200 700	200 700	»		
			7.610 9.960	7.610 13.260				
			17.570	20.870				
			Difference: 3.300					

L: lineiafdelinger. R: reserveafdelinger. r: rekrutter. g: genindkaldte. * såvel genindkaldt som til fortsat tjeneste værende mandskab. ° mandskab til fortsat tjeneste.

Danmark gjorde nærmest var mindre, end hvad andre neutrale lande havde foretaget sig, bøjede kongen sig og bifaldt krigsministerens korrigerede indstilling.

De besluttede foranstaltninger iværksattes af krigsministeriet straks efter statsrådets afslutning. Ud på aftenen 6/8 kom der meddelelse til regeringen om, at der på grund af Frankrigs vanskelige stilling ikke længere kunne være tale om, at der kom noget fransk troppekontingent til Østersøen. Dette fik Krieger til 7/8 at foreslå, at man opgav indkaldelserne, da »denne Foranstaltnings væsentligste Grund aabenbart var at muliggøre deres Brug, hvis man i September bestemte sig til at slutte sig til en fransk Landgangshær«, men indkaldelsen forsvarede af Haffner som et middel til overhovedet at hævde vor neutralitet.⁶⁴

Da Krieger hørte, at ordren allerede var iværksat pr. telegram direkte til bataljonerne, opgav han tanken.

I sin kalender har Haffner 6/8 anført flg.: »Den trufne Bestemmelse om alt Cavallerimandskabet⁶⁵ og samtlige Distriktsheste og Indkøb af 530 Heste. Indkaldelse af en Deel Artilleri-, Ingeniør- og Trainmandskab. Anvendelse af 29.000 til Artillerimateriel, 6000 til Ingeniørmateriel og 1200 til Sprængmateriel. Forfærdigelse af 500 Sæt Munderinger bifaldes i Statsraadet paa Amalienborg. Endvidere vedtaget at indkalde godt 2 Aargange til de 6 jysk-fynske Reservebatailloner, ligesom at hjemsende ca. 13/8 Mandskabet ved de 4 sjællandske Liniebatailloner og ved Livgarden«. –

Omstående oversigt viser, at den samlede styrke for hæren sidst i juli omfattede ca. 17.500 mand, hvoraf ca. 7.600 var rekrutter overvejende med kun 3 måneders uddannelse og således ingenlunde krigsduelige. Efter beslutningen i statsrådet 6/8 fandt de omtalte ændringer sted. Rekrutstyrken er naturligvis uændret, men den genindkaldte styrke stiger fra ca. 10.000 mand til godt 13.000 uanset kongens udtrykkelige ønske, at der i hvert fald ikke indkaldtes mere mandskab, end der hjemsendtes.

Den militære situation normaliseres

KRIEGER hævder,⁶⁶ at alle de andre ministre ville gøre de foranstaltninger, der forhandlede om i statsrådet 6/8, til en »ganske ordinair Indkaldelse

⁶⁴ Kriegers Dagbøger, V, s. 56.

⁶⁵ Dette mandskab omtales hverken i Kriegers dagbøger eller hos Aage Friis, ej heller i hans Statsraadets Forhandlinger. Det må være dette, som Vedel bl.a. gør ophævelser over overfor Krieger, og som har drejet sig om at bringe linieeskadronerne op på krigsstyrke, altså 50 md. pr. eskadron eller ialt 500 md.

⁶⁶ Kriegers Dagbøger, V, s. 179–80.

af Reservemandskabet efter Hærlovens Bud«. Dette fik ham til at udtale som sin mening, at det selvfølgelig var en ekstraordinær foranstaltning, da den faldt »ganske uden for Hærlovens Bestemmelser om den regelmæssige Uddannelse og Øvelse«. Indkaldelsen af de 6 reservebataljoner var lige så ekstraordinær som dette, at de indkaldte liniebataljoner holdtes inde ud over normal hjemsendelse (30/7), og at øvelsesbrigaden samledes ved Kolding. Krieger havde ret i den forstand, at den ordinære indkaldelse af reservebataljoner kun skulle have omfattet 5 – til dels andre end de 6 – og først være sket i september.

Men derefter anførte Krieger, at krigsministeren havde fremsat sit forslag, fordi reservebataljonerne, hvis de virkelig skulle være brugelige, trængte til genoptræning og samarbejdning i enhederne – ingen regering ville være berettiget til at gøre indsigelse i anledning af, hvad der var foreslået. Og så stillede Krieger fig. kalkule op: »Den Forandring at indkalde 6 × 800, og at hjemsende omtrent 3000 (de sjællandske fra Leiren kommende Batailloner og Livgardens overtallige Mandskab) istedetfor at indkalde 5 × 500 efter Hærloven var saa ubetydelig, at man ikke kunne tale om, at der bestod en selvstændig Regjering, hvis den skulde vige tilbage herfor . . .«. ⁶⁷

Kongen lod sig imidlertid påvirke og krævede blot, at indkaldelse og hjemsendelse fandt sted omtrent samtidig.⁶⁸ Det må imidlertid forekomme besynderligt, at en del indkaldelser, der må være forelagt samtidig med forslaget om reservebataljonerne, tilsyneladende slet ikke er blevet debatteret. Det drejer sig om ikke mindre end godt to tusinde mand (til artilleriet og ingeniørtropper), indkaldelserne til rytteriet drejede sig kun om 500 mand (det bliver hos Krieger og andre til *hele* rytteriet), jfr. Haffners forelæggelsesmanuskript og foranstående skematisk oversigt. Reguladetricen på statsrådsmødet synes at røbe, at hverken ministrene – undtagen Haffner – eller kongen var særlig vel inde i de militære forhold. Måske er forklaringen den, at man egentlig kun regnede med infanteri som »rigtige« soldater.

I ministermødet 10/8 blev det vedtaget, at en påtænkt sammendragning af de 6 reservebataljoner og 4 batterier, når de var mødt, til Fyns

⁶⁷ Efter Kriegers »regnebog« skulle der altså indkaldes ca. 1800 mand flere, end der hjemsendtes, men det gjorde ikke så meget, for der skulle ordinært indkaldes 2500 mand i september. Dette tal skal imidlertid være ikke 5 × 500 men 5 × 800 mand. Det gør nu ikke så meget, for hele argumentationen er irrelevant – jfr. i øvrigt Kriegers Dagbøger, V, s. 54.

⁶⁸ Indkaldelsen skete 11/8, hjemsendelsen 14/8.

vestkyst »paa Grund af den betydeligt forandrede Situation ikke maa finde Sted, men at Afdelingerne exercerer i Garnisonerne«. ⁶⁹

Den 10/8 sendte krigsministeriet til udenrigsministeriet en »Oversigt over Foranstaltninger foretaget«:

»Der er indkaldt saa meget Mandskab . . . til Møde ved Artilleriregimenterne d. 8. ds., og der er samtidig truffet Foranstaltninger til Anskaffelse af saa mange Heste . . . , at der efterhaanden kan udrustes 6 Batterier og 3 Halvbatterier ⁷⁰ (jfr. hvad foran er nævnt vedr. artilleri m.v.).

Rytterregimenterne har indkaldt samtlige deres Distriktsheste og saa meget Mandskab, at de fra 14. ds. . . . kan opstille fuld Krigsstyrke ved alle 3 Eskadroner. Der er indkaldt saa meget Mandskab til Møde d. 11. ds. ved Fodfolket i 2. Generalkommando-distrikt, at dets 6 Reservebatailloner bringes op paa Krigsstyrke. Grunden hertil er, at disse Batailloner i Tilfælde af Invasion sydfra maa være indøvede, og Rammerne ⁷¹ er betydelig svagere end ved Liniebataillonerne.

Ved 1. Ingeniørbataillon er Mandskab . . . indkaldt til Møde 12/8, for at den kan blive i Stand til at udvikle Feltkompagnierne. Ogsaa til 1. og 2. Artilleribataillon er der sket tilsvarende Indkaldelser, lige som en Deel Læger og Dylæger m.fl. er indkaldte.

For at betage samtlige ovennævnte Foranstaltninger Skinnet af at tilsigte forberedende Krigsberedskab, er der samtidig udgivet Befaling til, at de her paa Sjælland værende 4 Liniebatailloner d. 14. ds. skal hjemsende alt Mandskab, hvilket ogsaa gælder Livgardens Liniebataillons indkaldte«. – Sign. Haffner.

Ved de indkaldelser til 1. artilleribataljon, som er nævnt foran, kom søforterne ⁷² fra 12/8 omtrent op på krigsmæssig bemanning m.h.t. mandskab; faste befalingsmænd »manglede der i sørgelig høj Grad«. Efter intenst arbejde – bl.a. »en Mængde Øvelsesskydninger – kunne man betegne Søfronten som kampberedt«, men i en senere indberetning om denne periode fra bataljonen hedder det, at »det indkaldte Mandskab havde glemt saa godt som Alt, og tilmed var det meste af Skytset for-

⁶⁹ Haffners kalender 10/8.

⁷⁰ Krigsstyrken var 12.

⁷¹ Befalingsmandsstyrkerne.

⁷² Det drejer sig om Trekroner (75), Prøvesten (59), Lynetten (28), Mellemfort (16), Langelinie (21) og batteriet v. Ny Kalkbrænderi samt Strickers Batteri (10); skytsantallet er anført i parentes, ialt 209 stk. skyts, hvoraf 134 riflet.

andret i den forløbne Tid«. ⁷³ Det indkaldte mandskab blev hjemsendt, og så var kun Trekrøner og Prøvestenen bemanded – med rekrutter.

I Haffners kalender har han 13/8 anført flg.: »Paa Ministermødet i Dag blev det vedtaget, at de 2 fynske Liniebatailloner afmarcherer fra Kolding⁷⁴ og hjempermitteres. De 6 Reservebatailloner exerceres i 20 Dage i Garnisonerne og hjempermitteres derefter. Reserveeskadronerne med undtagelse af 4. Dragonregiments hjemsender de indkaldte 60 Mand og Distriktshestene. Artilleriregimenterne exercerer med indkaldt Mandskab og de indkøbte Heste i 20 Dage, hvorefter Mandskabet hjemsendes. Ingeniørtropperne og 2. Artilleribataillon exercerer i 10 Dage og hjemsendes derefter. 1. Artilleribataillon beholder det indkaldte Mandskab til nærmere Ordre – jfr. ovenfor. Trainsoldater, Læger og Dyrlæger hjemsendes så vidt gørligt. Paa Statsraadsrådet i Eftermiddags blev Bestemmelse taget om den successive Opløsning af Øvelsesbrigaden ved Kolding«.

De ekstraordinære foranstaltninger er således blevet afviklet omkring 1/9, senest hjemsendtes de indkaldte ved fæstningsartilleriet (2/9). En enkelt eskadron stod ved grænsen en symbolsk neutralitetsvagt helt frem til først i januar 1871, og det var endda den eskadron af 4. Dragonregiment, som fra Randers naaede Kolding 17/7 kl. 18.

Haffners stilling var ikke misundelsesværdig. Først og fremmest havde han kun fungeret som krigsminister en månedstid, da uvejrsskyerne trak sammen. Endvidere havde han siden 1829 levet en godsejers liv – bortset fra Treårskrigen – og ikke forrettet militær tjeneste ud over ritmestergrad; for politik havde han kun interesseret sig lidt, selv om han 1866 kom ind i Landstinget som konservativ.

Straks ved optrækket til krig var der en vis fare for, at Preussen ville sikre sig mod et bagholdsangreb fra dansk side. ⁷⁵ Denne eventualitet forstærkedes ved og overskyggedes samtidig af Raasløffs ukaldede initiativ med Cadores sendelse som resultat. Alverden vidste, at forhandlingsemnet var en alliance mellem Frankrig og Danmark. Og Haffner vidste trods alt meget vel, at den hær, han havde ansvaret for, *ikke* var en »veløvet og vel organiseret Hær«.

For Vedel stod Haffner som noget nær eksponenten for de revanche-lystne og krigerisk indstillede. Haffners bestræbelser – inspireret og

⁷³ Klingspor-Bentzen: 1. Artilleribataillon – Kystartilleriregimentet 1867, 1917, s. 43. De her meddelte oplysninger bør sammenholdes med den frimodige påstand i statsrådet allerede 17/7 »at bringe alt i orden på Søforterne«.

⁷⁴ Øvelsesbrigaden ophævedes.

⁷⁵ Tilsidesættelse af Pragerfredens § 5 gav – efter dansk opfattelse – Preussen en dårlig samvittighed.

støttet i høj grad af Krigsministeriets dygtige og dynamiske leder, oberst C. A. F. Thomsen – tilsigtede at øge brugbarheden af hæren, hvad så end situationen udviklede sig til. Anledningen udnyttedes til at få en del mobiliseringsforberedelser – bl.a. visse materialeanskaffelser – fra hånden. Faren i 1870 var langt større politisk end militært. Sprængstoffet lå i folkestemningen parret med Cadores besøg – over for begge holdt regeringen hovedet koldt.

Som krigsminister og tillige marineminister havde Haffner det bestemt ikke let i dagene omkring 1/8 1870. Regeringens stilling var jo tvetydig: Nok neutral, men hvis Frankrig nogenlunde hurtigt fik betragtelige militære fremgange, så ville man nok »være med« – og ville hæren så stå mål med de opdukkende krav? Set på denne baggrund forekommer Haffners tilsyneladende spidsfindige udtalelse i ministeriet 27/7 – som krigsminister betragter jeg mobilisering som ønskelig, *ikke* som medlem af kabinettet – såre forståelig som et udtryk for det dilemma, der var hans. Raasløff og Tietgen havde ved deres selvbestaltede udenrigspolitiske initiativ sat regeringen – kongen som ministerium – i en yderst vanskelig situation. Mest indviklet blev situationen dog nok trods alt for krigsminister Haffner. –

Hærens værd i 1870

OVENFOR side 90–92 er givet et par glimt af den kritik, som hærloven af 1867 var ude for omkring sin vedtagelse og noget senere. Men den fjernere eftertid blev ikke blidere i sin dom. Militærhistorikeren, oberstløjtnant Jens Johansen, skrev i 1946 om 67-ordningen bl.a. følgende: »Ifølge Loven omfattede den mobile Hær 21 Liniebatailloner, 10 Reservebatailloner, 10 Linie- og 5 Reserveeskadroner, 9 Linie- og 3 Reservebatterier, ialt ca. 30.000 Md. Hertil kom Besætningstropper, 11 Forstærkningsbatailloner, 2 Fæstningsartilleribatailloner, den ene til Søbefæstningen, samt Kjøbenhavns Væbning. Alle tjenstdygtige Værnepligtige skulde uddannes, men Liniebataillonerne var for faatallige til at kunne optage alt deres Mandskab ved Genindkaldelse, saaledes at mange Værnepligtige i Stedet for de to lovbefalede Genindkaldelser kun fik een eller slet ingen. Hertil kom, at Liniebefalingsmændenes Antal blev ganske utilstrækkeligt, navnlig fordi man ikke, som forudsat, ad Frivillighedens Vej kunde faa det paaregnede Antal værnepligtige Befalingsmænd. Ligeledes havde Reserveafdelingerne, som skulde dannes af Liniens ældste Aargange, og som fik een Indkaldelse paa 30 Dage, i den Grad svage Rammer og var saa løst organiserede, at der vilde hengaa en rum Tid, mindst 1 Maaned,

inden de efter Mobiliseringen kunde være i kampdygtig stand. Forstærkningsbataillonerne der, med Undtagelse af Kjøbenhavns Væbning, ingen Uddannelse fik i Fredstid, havde af faste Rammer kun Afdelings- og Underafdelingschefer, afgaaede fra Linien, og de var vistnok ofte mere affældige end Mænd af samme Alder nutildags. – Besætningstropperne var saaledes i det Hele af meget ringe Værd, og af Felthæren kunde straks ved Mobilisering kun Linicenhederne indgaa i den mobile Hær og endda paa Grund af den ringe Hestebestand med et meget svagt Artilleri. Man maatte saaledes gaa ud fra, at man straks ved Krigs Udbrud til det mobile Forsvar kun kunde disponere over knap 20.000 og ikke 30.000 Mand. De 11 Forstærkningsbatailloner var egentlig en Anacronisme, idet Landet efter 1869 i Realiteten ikke længere havde nogen Fæstning«. ⁷⁶

På baggrund af denne vurdering af hæren efter 1867-ordningen er der grund til at undres over de karakteristikker, som gennem de sidste, næsten 40 år er benyttet i en række historiske værker.

Kronologisk kan disse udsagn placeres således:

Haandbog i Danmarks politiske Historie (Povl Engelstoft & F. W. Wendt), 1934: »en forholdsvis stor Hær (Krigsstyrke ca. 60.000 Mand) med saa ringe pekuniære Ofre som muligt. Tanken var at skabe en kraftig Feltstyrke, som kunde yde virksom Hjælp til en Stormagt i Tilfælde af Krig« (s. 216).

Danmarks Historie, II, Historikergruppen (Kjeld Winding), 1951: »en ret stor, letbevægelig felthær, som kunne bruges til angreb mod syd« (s. 203).

Fem foredrag om Danmarks udenrigspolitik efter 1864 (Troels Fink), 1958: »en veludrustet, letbevægelig felthær velegnet til i givet fald at operere sammen med et fransk ekspeditionskorps . . . særdeles velegnet til den situation, der virkelig indtraf i 1870« (s. 20 og 22).

Venstre og Forsvarssagen (Kristian Hvidt), 1960: »et mobilt hjælpekorps til operationer hvor som helst« (s. 16).

Politikens Danmarks Historie, XI (Roar Skovmand), 1964: »kraftig feltstyrke. Den kunne yde virksom hjælp til en stormagt i krigstilfælde« (s. 511).

Politikens Danmarks Historie, XII (Vagn Dybdahl), 1965: »en hær, som ved sin mobilitet kunne være egnet til at støtte en allieret stormagt (Frankrig) i en offensiv krigsførelse« (s. 89).

⁷⁶ De militære strategiske Overvejelser ang. Danmarks Forsvar i Tiden 1864–1922. Det krigsvidenskabelige Selskabs jubilæumsskrift, 1946, s. 30.

Disse citater indeholder militære vurderinger, hvorfor der kun er ringe saglig dækning, og de virker med til at dramatisere forløbet af de bevægede uger omkring 1/8 1870. De forhøjer indirekte Vedels og Kriegers indsats og sandsynliggør – efter alt at dømme med urette – at Haffner gjorde, hvad han kunne, for at følge Raasløffs krigeriske tilbøjeligheder op.

Ud over at henvise til, hvad der foran er anført om hærens uddannelse og udrustning, bør det gentages, at P. Munch i 1942⁷⁷ kun anførte, at de sagkyndige »ønskede en forholdsvis lille, men veløvet og vel organiseret Hær, egnet til at være Hjælpetropper for en Stormagt«; han tog ikke stilling til resultatet: Hæren model 67.

At man i 1867 *ikke* fik den veløvede og vel organiserede hær, som var rede til at optræde som hjælpetropper, turde allerede være fremgået. Hæren havde ingenlunde nogen kraftig feltstyrke, og med dens veludrustethed var det så som så. Det er iøjnefaldende, at hæren var »fodfolkstung« – rytteriet var af meget beskednen størrelse, næppe i stand til at varetage den opklaringsstjeneste, som blev stadig mere påkrævet, endsige opgaver som kamprytter. Artilleriet var fåtalligt⁷⁸ og dets skyts forældet. 25 % af hærens krigsstyrke betegnedes som forstærkning og var uanvendelig uden for fæstningsværker, og sådanne fandtes i realiteten ikke ud over søforterne ved København.

I de tidligere fremstillinger dukker udtrykkene: letbevægelig og mobil gentagne gange op – hvori mon forfatterne har set denne letbevægelighed? Karakteristikken, der ikke har noget med realiteterne at gøre, stammer sandsynligvis fra, at man under kommissionsbehandlingen og i Rigsdagen sondrede mellem det mobile forsvar (felthær og flåde) og det faste forsvar⁷⁹ (landbefæstninger og søforter). Mobilitet i denne forstand betyder blot flyttelighed og har intet at gøre med letbevægelighed, som mobilitet efterhånden betyder.

Endelig udtrykkene som: Egned til at støtte en stormagt – særdeles vel-egnet til situationen i 1870. Der er ikke fundet spor af fælles planlægning med Frankrig i tiden forud for krigen, endsige aftaler vedr. taktiske og

⁷⁷ Schultz Danmarks Historie, V, s. 29. Munch har også behandlet hærloven i Det danske Folks Historie, VII, s. 206, og der givet udtryk for en lignende opfattelse omend med andre ord.

⁷⁸ Medens antal kanoner pr. bataljon i liniehæren var antageligt (3,4 pr. BTN), så var det for den samlede hær katastrofalt ringe (2,3). Omkring 4 pjecer pr. bataljon var dengang normalt i de større europæiske hære.

⁷⁹ Hertil horte også de 11 forstærkningsbataljoner og en væsentlig del af ingeniørtropperne hjemme – næsten 25 % af hærens krigsstyrke.

tekniske spørgsmål. I 1868 og 69 havde der ganske vist været udsendt danske militære studiekommisioner til Frankrig, der efter deres hjemkomst afgav fyldige rapporter. Disse gav imidlertid et meget ugunstigt indtryk af tilstandene. Der var et utal af forsøg og forandringer igang, men resultatet blev ufærdighed, usikkerhed og på vigtige områder endnu vinteren 1869–70 kaos.⁸⁰

Alt i alt må det ses som udtryk for en også militært set ædruelig vurdering, når det i forhandlingsgrundlaget (jfr. ovenfor side 106) til Frijs under Cadore-besøget anførtes, at det ville være bedst, at danske tropper kun blev anvendt som *besættelsestropper af det område, som franske tropper havde erobret* (Nordslesvig).

Hærordningen af 1867 var og blev en skifting – lige langt fra »en lille veløvet og vel organiseret hær« og en »folkevæbning«. 67-ordningens forudsætning var en hovedfæstning i riget, og en tidssvarende sådan havde i 1870 ikke nogen politisk fremtid. Bahnson var hård, da han i 1896 stemplede ordningen som ureel, men udtalelsen ligger nær op ad den militærhistoriske vurdering.

SUMMARY

The Danish Army in the Summer of 1870

IN THE general histories dealing with the highly tense political situation in Denmark in connection with the outbreak of the Franco-Prussian war in July 1870 the state of the Danish army has received only secondary attention. Aage Friis in his *Danmark ved krigsudbruddet juli–august 1870* (1923) and in his three-volume work *Den danske regering og Nordslesvigs genforening med Danmark* (1948) discussed the condition of the military with great detail, yet his treatment of the subject gives no sufficient idea of to what extent the military activity was unusual. Moreover, a number of historians have made favourable generalizations about the state of the army as a result of the army law of 1867. The purpose of this article is to furnish a broader background for evaluating the military activity and the fitness of the Danish army in 1870 as a expeditionary corps.

By way of introduction the author gives an account of the background and essential traits of the army law of 1867. The law was a compromise between the wish for »a people in arms« and a relatively small but well trained and well organized army suited to collaboration with a great power.

In a section entitled *Hærordningen ført ud i livet* (The Implementation of the Army Law) the tempo of the training program in the spring and early summer of 1870 is described as reflected in a number of directives from the ministry of war.

⁸⁰ Aage Friis: *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark*, 1948, III, s. 44.

Here one of the essential points was that the extensive camp manoeuvres at Hald with redrafted troops in 10 bataljons of the line, a calvary regiment etc. – about 10,000 men in all – should take place from June 15 til July 29; the yearly recruits – 7,700 man strong – were enrolled in April and May.

The critical period for the Danish government from the middle of July to the beginning of August is treated in the section *Krisen i aviserne* (The Crisis in the Newspapers), where the situation is presented in the light of extracts from the leading Copenhagen newspapers. These reflect a widespread hope among the Danish people for revenge on Prussia through an alliance with France, whose military power was confidently appraised. In this connection a dominant role was played by telegrams in the press to the effect that a large French fleet was on its way to the Baltic and that the French were planning an invasion force of 35,000 men to operate in the Baltic countries.

In the following section an account is given of the measures taken by the minister of war, Haffner, from July 19 to August 10. The more important of his decisions were confirmed in the royal council. Thereafter attention is given to the way in which the military situation was normalized during the remainder of August.

Even before Haffner returned from a holiday at Karlsbad on July 18, the acting minister of war had already on July 17 sent a single squadron from Randers to Kolding by railroad in order “to hold the southern boarder under observation”. At the first cabinet meeting where Haffner was present on July 19 – the day of France’s declaration of war – it was agreed to break camp at Hald and send the units to their garrisons. The order was carried out on July 20.

At the meeting of the royal council on July 17 King Christian IX stressed the importance of Denmark’s neutrality but likewise of the need to be militarily prepared for any eventuality. It is therefore not surprising to find the ministry of war in a state of great activity in the following days making preparations for any event – including a general or partial mobilization; the available military force was calculated at 38,000 men plus 11,000 in reinforcements.

On the proposal of the war minister in a cabinet meeting July 27 six bataljons of the line and other units from Funen and Jutland were assembled to an observation corps of about 6,000 men. On July 30 they converged in the area around Kolding with orders to prevent as far as possible or at least to delay any violation of the boarder. On the very same day Haffner raised the question of the opportuneness of considering mobilization; as minister of war – though not as a member of the cabinet – he felt it was desirable. The cabinet, however, was willing to go no further than prepare a bill for the conscription of horses.

Haffner’s thoughts kept coming back to the situation in which the country would find itself if mobilization proved necessary, for mobilization would require at least two weeks. Haffner’s thoughts were centered first of all on the line units – up to 30,000 troops – but on July 31 several ministers advised more limited measures. In a cabinet meeting August 8 Haffner won approval for calling up six reserve bataljons from Funen and Jutland, but when he submitted the matter to the king at Fredensborg, the latter insisted that it be handled in royal council, which met on August 6. This meeting ended after long discussion with the king’s approval of calling up the six reserve bataljons on the condition that the number

of troops thus mobilized not exceed the number demobilized. This was nothing but a simple replacement of troops, yet although its implementation was initiated immediately after the meeting of the royal council, the facts is, that the call-ups exceeded demobilizations by a good 3,000 men. The same evening the government was informed that France had abandoned the plan of sending troops to the Baltic.

Haffner's position – he was both minister of war and minister of navy – was anything but easy in the days around August 1 1870. The government's policy was neutrality, *but* – if France made rapid military gains, the government was willing to climb on the band wagon, and then the question was whether the army would measure up to the situation.

Against the background of the military historian Lt. Col. Jens Johansen's highly unfavourable evaluation of the Model Army of 67 in 1946 it is somewhat surprising to find a number of Danish historians writing after that date who speak of the army of 1867 in almost identical terms of high praise: a powerful field force . . . , a highly mobile field army . . . , well suited to a southern offensive. It is difficult to see where they find support for such a favourable evaluation of the army in 1870.

The article concludes by showing that the army law of 1867 did *not* result in a well trained and well organized army suited to operation as an auxiliary force. The cavalry was of very modest size in relation to the infantry; the artillery units were few and they were equipped with outmoded guns. A fourth of the infantry consisted of reinforcements which were useless outside of fortifications. The only available fortifications were the coastal forts of Copenhagen.